

Seméma „zámku“ v slovanských čarovných rozprávkach

NIKOLA DANIŠOVÁ

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67,
SK 94901 Nitra, ndanisova@ukf.sk*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

V prispevku se osredotočamo na gradivno identifikacijo in osnovno tipološko klasifikacijo semantema *grad* v slovanskih pravljicah. Na osnovi medbesedilnega in medkulturnega soočenja skušamo razkriti bistvena načela upodabljanja gradu, tj. ugotoviti, v katerih pripovednih situacijah in predmetno-motivskih konstelacijah je izbrani semantem ikoniziran, ter razjasniti njegovo funkcijo in arhetipski pomen v metaforiki slovanskih pravljic. Predpostavljamo, da grad v svetu pravljic in magičnih zgodb predstavlja svojevrsten in ugleden topos, ki je sestavni del potovanja literarnega lika (Campbell) oz. njegove iniciacije (Propp, Hodrová) ali individualizacije (Jung, Hollis, Bettelheim). Prispevek predstavlja osnovni pregled obravnavane tematike.

The present paper focuses on the material identification and basic typological classification of the “castle” as a sememe in the Slavic fairy tales. Through intertextual and intercultural confrontation, we will try to reveal the constitutive principles of depicting the castle, i.e. to find out what narrative situations and subject-motivic constellations this sememe is iconised in, and clarify its function and archetypal meaning in the metaphoric code of the Slavic fairy tales. We assume that the “castle” in the world of fairy tales and magic stories represents a distinctive and distinguished topos, which is an integral part of the “hero’s journey” (Campbell), and/or his initiation (Propp, Hodrová), or the process of individualisation (Jung, Bettelheim, Hollis). The present paper is the primary probe into the chosen topic.

Ključne besede: arhibesedilna tematologija, interpretacija, slovanske pravljice, grad

Key words: architextual thematology, interpretation, slavic fairy tale, castle

Výber výskumnej materiálovej bázy a metodológie

Prekladaný príspevok predstavuje prvotnú sondu do výskumnej témy semémy „zámku“ v čarovných rozprávkach. Ako už naznačujú rámcové časti príspevku (titul, abstrakt, kľúčové slová), našu výskumnú vzorku textov tvoria čarovné rozprávky z tzv. slovanského jazykovo-kultúrneho okruhu zaznamenané folkloristami a zberateľmi ľudovej slovesnosti (napr. Pavol Dobšinský, Viera

Gašparíková, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Vuk Stefanović Karadžić atď.) alebo prekladateľmi a editormi, ktorí pri zostavovaní rozprávkových zbierok pracovali s originálnymi textovými predlohami¹. Motivácia výberu materiálovej bázy nie je náhodná. Viedla nás predovšetkým domnienka, že pokiaľ proponovaný príspevok predstavuje len prvotnú sondu do zvolenej témy, forma spracovania čarovných rozprávok slovanských národov je nášmu kultúrno-historickému zázemiu najbližšia, predstavujú preto ideálny vstup do zvolenej problematiky. Zároveň recepcia prameňov zaznamenaných v slovanských jazykoch podstatne znižuje riziko interpretačného posunu. Kultúrne a jazykovo homogénnejšia textová vzorka, ktorá sa v priebehu ďalšieho výskumu bude postupne rozrastať, poskytuje priestor pre hlbší a dôslednejší prístup k výskumu semémy zámku v čarovných rozprávkach. Na základe takto postavenej materiálovej vzorky získame závery, ktoré bude možné v ďalšom výskume bezpečne konfrontovať a komparovať s iným jazykovo-kultúrnym okruhom.

Z čisto lingvistického hľadiska na textovej² i mimotextovej úrovni čítania starobylých príbehov vyjadrujú lexémy „zámok“, „hrad“, „palác“ či „kráľovstvo“ osobitú informačne nasýtenú semému.³ Vo fikčnom svete slovanských čarovných rozprávok sa recipient najčastejšie stretáva s pojmom zámok, preto vyššie vymenované lexémy zastrešujeme pod túto semému.

Vo všeobecnosti rozlišujeme v čarovných rozprávkach dva typy zámkov:

- svetské,
- čarovné.

Prvý a podstatný rozdiel medzi svetským a čarovným zámkom je lokalizácia v topografickej štruktúre príslušného fikčného univerza. Podľa estónskeho semiotika Jurija Lotmana je naratívny priestor základným prostriedkom chápania a realizácie skutočnosti. Človek chápe život a okolitý svet prostredníctvom najvšeobecnejších sociálnych, náboženských, politických či etických modelov (napr. opozície *vlastné – cudzie*, *my – oni*, *bezpečné – nebezpečné*, *blízko – ďaleko*, *profánne – sakrálné*, *obyčajné – čarovné*), ktoré sú silne determinované príslušnou kultúrou. Tieto modely binaritnej povahy môžu v štruktúre textu nadobúdať pevné priestorové charakteristiky a stávajú sa konštitučnou základňou pre výstavbu (nielen) rozprávkového *obrazu sveta* (Lotman 1990: 270–271). Bipolárne rozdelenie naratívneho priestoru tak má svoj predobraz v *aktuálnom svete* (Doležel) a vychádza z prirodzených potrieb človeka ohraničiť a vytýčiť si vlastné teritórium/územie, na ktorom sa môže cítiť bezpečne, a ktoré dokáže

¹ Pozri k tomu *Citované literárne pramene*.

² This study was made possible thanks to the APVV-17-0026 project titled *Thematologic interpretation, analysis and systemization of archnarratives as the semiotic models of world and existential strategies*.

³ Lingvistický termín *seména* môžeme nahradiť pojmom *topos*, ktorý vstupuje do európskej literatúry ako rudiment rétoriky a je pojmom intertextuálnym. Seména, resp. *topos* je úzko prepojený s pojmom *archetyp* alebo s termínom *motív* či *figúra* (Muller, Šidák 2012: 529; pozri aj Hodrová 1997: 8; Lotman 1990: 263; Curtius 1998: 8).

mať pod kontrolou. Podľa rumunského religionistu Mircea Eliadeho archaické a tradične založené kultúry vnímajú svoje známe prostredie ako mikrokozmos a zvyšný vonkajší, neznámy priestor, nachádzajúci sa za hranicami mikrokozmu, ako nebezpečný a pustý svet duchov, démonov, strašidiel, kráľovstvo mŕtvych, v ktorom vládne chaos, smrť a noc. Napriek tomu, že ide o nehmatateľný fantastický svet, v nábožensko-mýtiskej či rozprávkovkej geografii všetkých národov a spoločností je reálnym priestorom *par excellence* (Eliade 2004: 38). Do tohto neznámeho a nebezpečného (mýtisko-rozprávkového) priestoru môžu vstupovať len vyvolení jedinci, ako napr. hrdina, iniciant či šaman, ktorým je pridelené akési „vízum“. To im umožňuje na určitú dobu a za určitých podmienok nahliadnuť do iného, tajomného sveta, transcendentálne sa spojiť s nadprirodzenými bytosťami a dosiahnuť tak sebaopoznanie, múdrosť, odstrániť prvotný nedostatok, prosieť o radu či zachrániť milovanú bytosť.

Na podloží vyššie vymenovaných opozitných kategórií modelujúcich makrokompozíciu príslušného naratívneho sveta, zastupuje svetský zámok, umiestnený v ľudskom svete a osídlený prednostne ľudskými postavami, kategóriu profánneho, známeho, vlastného, blízkeho a bezpečného priestoru. Existujú však výnimky – v ďalšom výklade sa im budeme venovať –, v ktorých aj svetský zámok môže nadobudnúť charakter nebezpečného miesta. Avšak kým vo svetskom zámku hrdina čelí hrozbe pochádzajúcej z ľudského sveta, v čarovnom zámku má nebezpečenstvo nadprirodzené, mystické pôvod, predstavuje preto neznámo. Okrem toho, čarovný zámok je oproti svetskému zámku lokalizovaný na izolovanom a tajomnom mieste, spravidla v inom (fantastickom) svete, kde vládnu nadprirodzené bytosti. Priestor čarovného zámku tak kontrastne zhmotňuje kategórie ďalekého, neznámeho, cudzieho, nebezpečného a sakrálneho/nadprirodzeného.

Proponovaný výskum zreteľne „leží“ na pomedzí niekoľkých vedných disciplín. Predmetové ťažisko, ktoré tvorí literárna veda a estetika, sa okrajovo prekrýva s existenciálnou semiotikou, folkloristikou, kultúrnou antropológiou a hlbinnou psychológiou. Vzhľadom na interdisciplinárnu povahu a tematické zameranie príspevku môžeme náš výskum metodologicky ukotviť pod novovznikajúcu literárnovednú/umenovednú subdisciplínu *arcitextuálna tematólogia*.

Arcitextuálna tematólogia nadväzuje na pôvodnú koncepcio-metodologickú tradíciu nitrianskej interpretačnej školy, prednostne na koncept recepčnej poetiky a pragmatickej estetiky Františka Mika a Ľubomíra Plesníka. Kriticky sa stavia k postmodernému relativizmu a postštrukturalistickému/postmodernistickému antimimetizmu. Obracia pozornosť na literárnovedný (tematologický) výskum starobyľých kultúrotvorných naratívov, ako sú rozprávky, mýty, eposy, náboženské texty atď. Podľa literárnej teoretičky Mariany Čechovej sa arcitextuálna tematólogia zaoberá témou „ako výrazom/prejavom (mystéria) zakladajúcej skúsenostnej a nadindividuálne, historicky i praxeologicky overenej múdrosti, ktorá podkladá a zároveň presahuje čisto individuálne kreácie. Jej cieľom je postihnúť fundamentálne modely zobrazenia osnovných životných/

existenciálnych problémových situácií a v nich výslovne alebo implicitne obsiahnutých poňatí životného sveta, pobytu v ňom (Dasein) a stratégií jeho čo najzmysluplnejšieho zvládnutia“ (Čechová 2017: 280). Táto intencia predpokladá ikonický vzťah medzi témou (ako ekvivalent k Platónovmu a Aristotelovmu *logos*, *inventio* klasickej antickej rétoriky, *fabuly* ruského formalizmu, *histoire* francúzskeho štrukturalizmu či Mikovmu *systemu zobrazovaného*) a aktuálnym, životným svetom (Čechová 2016: 53–187; Čechová, Plesník 2016: 7–13, Čechová 2017: 278).

V našom výskume považujeme za tému semému zámku, ktorá sa objavuje vo fantastických rozprávkových sujetoch (nielen) slovanského kultúrneho okruhu v širokom diapazóne možných konkretizujúcich stvárnení (čarovný a zakliaty zámok ako miesto hrdinovej iniciačnej skúšky, svetský zámok ako hrdinova finálna odmena alebo miesto hrdinovho nedostatku, zámocká komnata ako miesto s tajomstvom atď.).

Svetský zámok

V metaforickom kóde rozprávkových sujetov sa svetské zámky spájajú so vznešeným statusom, blahobytom a luxusným životným štýlom. Symbolizujú pozemskú, hmotnú sféru, sú odrazom svetských potrieb a tela (matérie). Ako píše literárna teoretička Jutka Rudaš, metafora ako symbol nie je len ozdobou literárneho diela. Sila metafory pochádza z mimésis, preto dokáže odzrkadliť povahu i význam ľudského konania a vnímania, t. j. zachytiť podobu každodenného života. Ide o tzv. živú metaforu, ktorá vo fikčnom svete naratívov dokáže odhaľovať realitu aktuálneho sveta (Rudaš 2009: 195).

V pozitívnom aspekte materialistickej symboliky predstavuje svetský zámok hrdinovu finálnu a zaslúženú odmenu/odplatu za absolvovanie náročných skúšok. Najmä v čarovných rozprávkach umocňuje získanie prepychového zámku hrdinov šťastný koniec, t. j. nezvratné dosiahnutie hmotnej zábezpeky, ale aj citového naplnenia – so zámkom zvyčajne hrdina získava aj vysnívanú princeznú. V tomto kontexte sa svetský zámok stáva synonymom bezpečia a finálneho šťastia, preto je pevnou súčasťou invariantnej sujetovej osnovy v rozprávkových typoch z okruhu príbehov indexovaných v Aarne-Thompson-Utherovom⁴ medzinárodnom katalógu rozprávkových typov pod číslami 300 – 399 Nadprirodzené dobrodružstvá (Supernatural Adversaries), 400 – 459 Nadprirodzená alebo zakliata manželka/manžel (Supernatural or Enchanted Wife/Husband) a 460 – 499 Magické úlohy (Supernatural Tasks) (napr. slovenské rozprávky *O mačičke* /ATU 400/, poľská rozprávka *Ako pastierik zabil draka* /ATU 300/, ruská rozprávka *Marja-Krásá dlhovlasá a Ivanuško* /ATU 301/, lužickosrbská rozprávka *Princ a jeho čarodejný kôň* /ATU 314/).

⁴ Skrátené ATU.

Motív svetského zámku ako finálnej odmeny za protagonistovo hrdinstvo objavujeme v rôznych variáciách aj v ďalších motívických typov, za osobitú zmienku však stoja čarovné príbehy, ktoré sú v ATU katalógu indexované ako redakcia 545B Kocúr v čižmách (Puss in Boots): bieloruská rozprávka *Ako kocúr oženil hlúpeho Kuzmu*, slovenské rozprávky *O mlynárovi a líške* a *O chudobnom človeku* atď. Redakcia je súčasťou väčšieho rozprávkového typu ATU 545 Mačka ako pomocník (The Cat as a Helper).⁵ V príslušných rozprávkach antropomorfizované zviera pomáha chudobnému, lenivému alebo inak pasívnemu hrdinovi získať pomocou rôznych figľov a podvodov zámok a princeznú. Hrdina teda počas deja nevynakladá na získanie zámku žiadne vlastné úsilie – neprekonáva život ohrozujúce, typicky hrdinské skúšky, preto sa pojem odmeny v kontexte deja implicitne ironizuje, resp. relativizuje. Dôvodom takto poňatej odmeny v rozprávkach z redakcie o kocúrovi v čižmách môže byť aj fakt, že sa v nich tematizujú šibalské motívy a antropomorfné zviera, ktoré ľstou získava pre hrdinu zámok a princeznú, predstavuje istú podobu mytologicko-rozprávkového šibala (trickster).⁶

Negatívny aspekt svetského zámku odráža hrdinov prvotný stav prchavého pozemského (telesného a citového) naplnenia a zásadný negatívny zvrat v jeho fiktívnej existencii. Pôvodne známy, bezpečný a šťastný mikropriestor zámku sa totiž po objavení nedostatku a/alebo zásahom škodcu mení na miesto regresu, nebezpečné a život ohrozujúce územie, z ktorého hrdina dobrovoľne odchádza, potajme uniká, alebo je z neho po mnohých útrapách vyhnaný.

Podľa ruského folkloristu Vladimíra Proppa môže byť v čarovných sujetoch expozičná situácia pocítienia nedostatku vyjadrená rôznym spôsobom: hrdina duševne dospieva/dozrieva, túži po dobrodružstve, hrdinských činoch, neveste, magickom/vzácnom predmete atp. (Propp 1999: 32–35). Dobrovoľne odchádza z rodného obydľia – v rámci nami skúmanej problematiky zo zámku, ktorý pre neho predstavuje miesto regresu – a vydáva sa do sveta, aby nedostatok odstránil. Napríklad v ruskej rozprávke *O Ivanovi Bykovičovi* (ATU 300) odchádza dospievajúci hrdina z pohodlia rodného zámku na nebezpečnú cestu do sveta, aby zabil draka a získal princeznú. V srbskej rozprávke *Zlatá jablň a deväť pávic* (ATU 402) odchádza cárovič do sveta, aby našiel svoju milú – pannu, ktorá sa dokáže premeniť na páva. Pocítienie nedostatku a svetský zámok, ktorý symbolizuje miesto hrdinovho regresu, sa objavuje vždy v úvode príslušného sujetu a hrdina z neho odchádza dobrovoľne.

⁵ Podľa slovenskej folkloristky Viery Gašparíkovej je pomenovanie redakcie „kocúr v čižmách“ nepresné, pretože okrem nadprirodzenej mačky sa najmä v mladších variantoch objavujú aj kohút, líška a v ázijskom kultúrnom okruhu opica a šakal. Okrem toho kúzelné zviera nosí čižmy len zriedka a vo väčšine naratívov tento motív abscentuje. Nepresnosť v pomenovaní pramení podľa Gašparíkovej z toho, že celá redakcia nesie názov po rovnomennej a recepcne najznámejšej Perraultovej rozprávke *Kocúr čižmách* z konca 17. storočia (Filová, Gašparíková 2002: 678).

⁶ Viac k tomu pozri Danišová (2021: 130–139).

Za morfológický ekvivalent nedostatku Propp považuje škodcovstvo, ktoré je charakteristické nasledujúcimi naratívnymi situáciami: hrdina je škodcom prekliaty, týraný, ponižovaný či inak ohrozovaný na živote, príp. škodca unáša a následne väzní hrdinovu blízku osobu – v Proppovom ponímaní *hladanú postavu* (Propp 1999: 32–35). Škodcova činnosť sa v súvislosti so svetským zámkom výrazne sprítomňuje vo fyzickej, telesnej rovine. Predovšetkým ide o tematizovanie incestu, vraždy, zmrzačenia, pôrodu, telesnej premeny/zakliatia, pričom ich zobrazovanie na pláne textu neraz sprevádza brutalita či drastickosť výrazu.

Ak svetský zámok plní funkciu rodného obydli, hrdina z neho uniká už v úvode sujetu a v role škodcu najčastejšie vystupuje (ne)vlastný rodič. Napríklad protagonistka v slovenskej rozprávke *Myšacia bundička* (ATU 510B) uteká z rodného zámku pred sobášom s vlastným otcom. V inej slovenskej rozprávke *Sol' nad zlato*⁷ zase otec vyháňa z pohodlia rodného zámku najmladšiu a najobľúbenejšiu dcéru za to, že ho má „rada ako soľ“. V slovenskej rozprávke *O kráľovských synoch*⁸ matka prekláje bratov na havrany a oni musia odísť z bezpečia rodného zámku do čarovného sveta. V ďalšej slovenskej rozprávke *Dvanásti bratia a trinásť sestra* (ATU 451B) sa kráľovi narodí vytúžená dcéra, preto sa rozhodne zmárniť svojich synov. Bratia, aby si zachránili život, utečú z rodného zámku do lesa. Obdobnú motívickú paralelu nachádzame aj v ruskej rozprávke *Vedma a slncova sestra*. Cárovi a cárovnej sa narodí vytúžená dcéra, z ktorej má podľa veštby vyrásť obávaná a ľudožravá čarodejníca. O jej osude sa ako jediný dozvie cárovič Ivan a z rodného zámku uniká, aby sa vyhol smrti. V úvode slovenskej rozprávky *O zakliatej sestre* (ATU 301) zase unesie princeznú z rodného zámku drak.

Svetský zámok sa ako negatívny priestor môže objaviť aj v jadre sujetu. Hrdina sa do neho dostáva v krízovej situácii potom, ako v úvode dobrovoľne odíde, resp. je vyhnaný z vlastného domova. Svetský zámok najprv plní funkciu hrdinového útočiska, avšak ide len o dočasnú ilúziu. Svoju ochrannú auru stráca krátko po hrdinovom príchode, keď do neho vstúpi škodca, resp. v niektorých príbehoch sa škodca môže nepozorovane dostať do zámku spolu s hrdinom a zámocký priestor tak nadobúda negatívnu sémantiku. Škodca totiž svojim disturbatívnym a brachiálnym konaním začne spôsobovať hrdinovi fyzickú ujmu a napokon ho zo zámku perzekvuje. Svetský zámok ako ilúzia bezpečia sa veľmi často objavuje v rozprávkach z okruhu príbehov o nespravodlivo obvinenej žene-matke a nemej neveste, ktoré sú v ATU katalógu zaznamenané pod

⁷ Rozprávka sa tradične zaraďuje medzi príbehy o Popoluške v ATU indexované pod číslom 510. Anglická folkloristka Marian Coxová však delí príbehy z rozprávkového typu 510 na tri skupiny. Rozprávka *Sol' nad zlato*, ktorá podľa nej obsahuje tzv. súd kráľa Leara – otec trvá na tom, aby mu dcéra povedala, ako ho ľúbi, ale jej odpoveď sa mu nepáči – označuje ako typ C. Viac pozri Čechová (2019: 18–19).

⁸ V tejto verzii rozprávky bratia nebvávajú pred svojim zakliatím na vtáky v chatrči, ako je pre látku indexovanú v ATU katalógu pod číslom 451 *Sestra*, ktorá hľadá svojich bratov (*The Maiden Who Seeks Her Brothers*) typické, ale v zámku.

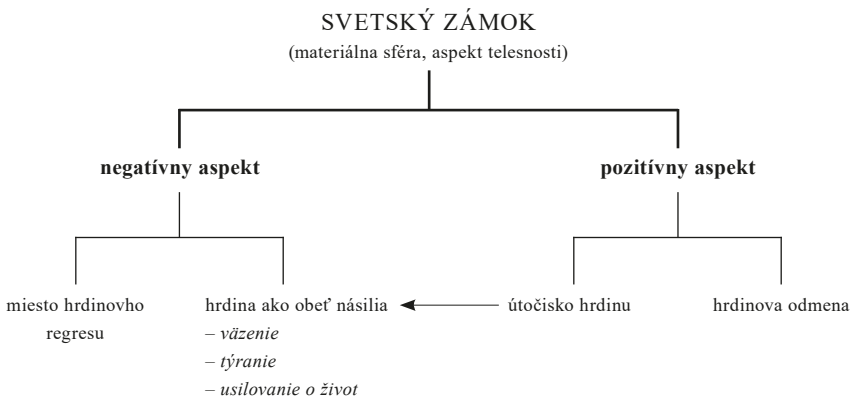
číslami 706 Okypťená (The Maiden without Hands) a ATU 707 Deti nevinne upodozrievanej matky (The Three Golden Children/Sons). Napríklad v slovenskej rozprávke *Vlkolak* hrdinka utečie v úvode deja z rodného domu pred svojim otcom vlkolakom, ktorý ju chce zožrať a ukryje sa v princovom zámku. Sprvu jej zámok poskytuje ochranu, blahobyt a citové naplnenie (princ-manžel a vlastné deti). Vlkolak však svoju dcéru vypátra a do zámku sa dostane preoblečený za žobráka. S príchodom škodcu sa sprvu bezpečný priestor svetského zámku náhle mení na miesto hrôzy: vlkolak brutálne zabije hrdinkine deti a intrigami presvedčí princa, že ich zahubila ona; žena je nespravodlivo obvinená z vraždy, zmrzačená (odtnú jej ruky), ponížená a vyhnaná z kráľovstva. V bieloruskej rozprávke *O dvanástich cárovičoch* v úvode macocha vyženie tri nevlastné dcéry z domu a ony zablúdia v čiernom lese. Nájde ich cár, ktorému sa zapáčia natoľko, že ich privedie do svojho prepychového paláca. Cár sa ožení s najmladšou sestrou, čo vyvolá závisť starších sestier. Počas cárovej neprítomnosti prikážu hrdinku aj s najmladším synom zadebníť a ostatných jej synov zašit' do mechu. Napokon nevinné obeť hodia do mora. Obdobný motív škodcu, ktorý sa dostáva do zámku spolu s hrdinom, nachádzame aj v ďalšom afinitnom rozprávkovom type ATU 450 Braček a sestrička (Little Brother and Little Sister). Napríklad v slovenskej rozprávke *Brat a sestra* macocha v úvode príbehu trýzni súrodencov, preto sa rozhodnú ujsť z domu do lesa. Škodkyňa prekláje mláku, z ktorej sa brat počas úteku napije a premení sa tak na barančeka. Súrodencov nájde bohatý zeman, oboch ich odvedie do svojho zámku a s dievčinou sa ožení. Keď sa má hrdinke narodiť dieťa, macocha prezlečená za babicu prichádza do zámku. Hrdinku po pôrode vyhodí von oknom do rieky a na jej miesto dosadí svoju škaredú dcéru. Obdobnú sémantiku plní svetský zámok vo všetkých príbehoch z príslušného rozprávkového typu ATU 450. Ako príklad ešte uveďme bulharskú rozprávku *Braček a sestrička*. Macocha chce zjesť svoje nevlastné deti, preto utečú z domu do lesa. Chlapec sa napije zo zakliatej studničky a premení sa na jeleňa. Onedlho deti nájde syn vojvodu. Zaľúbi sa do dievčiny a spolu s jelenčekom – jej zakliatym bratom, ich odvedie do svojho zámku. Dievča sa stáva jeho ženou a spolu s bratom spokojne žijú v prepychu a bezpečí. Macocha však na deti nezabudla a lichôtkami sa votrie mladej vojvodkyňi opäť do priazne. S jej príchodom sa však zámok mení na miesto hrôzy. Macocha mladú vojvodkyňu utopí, zaujme jej miesto a intrigami presvedčí vojvodu, aby zabil aj brata-jelenčeka.

Zámok ako útočisko, ktoré najprv predstavuje ilúziu šťastia, ale neskôr sa mení na miesto hrôzy, nachádzame aj v chorvátskej rozprávke *Milutín*, ktorá svojou sujetovou osnovou spadá pod rozprávkový typ ATU 725 Chlapec odmieta povedať o svojom sne (The Boy Who Wouldn't Tell His Dreams). V úvode deja sa otec pýta detí, čo sa im v noci prisnilo. Dievča na otázku odpovedá, ale chlapec zaryto mlčí, lebo sa mu prisnilo, ako zabil grófa a spolu s jeho dcérou získal zámok. Otec chlapca za jeho mlčanlivosť začne biť. Uvidí ich okoloidúci gróf a ponúkne otcovi, že chlapca odkúpi. Chlapec prichádza do grófovho zámku a istý čas tam nažíva veľmi dobre – gróf mu poskytuje otcovskú

opateru aj hmotnú zábezpeku. Jedného dňa sa však chlapcovi prisní osudný sen a keď sa ho na to gróf opýta, chlapec opäť mlčí. V tomto dejovom momente sa postava grófa-ochrancu mení na brachiálneho škodcu, s čím súvisí aj premena sémantiky zámockého obydlija: zo žičlivého priestoru zámku sa stáva miesto hrdinového väzenia, pretože gróf prikáže chlapca za jeho mlčanie zamurovať do veže, aby tam umrel od hladu.

Protagonista dobrovoľným odchodom alebo útekom/vyhnaním zo svetského zámku, ktorý odráža nástrahy a pôžitky zmyslového, telesného sveta, započína iniciačnú *cestu hrdinu* (Campbell), ktorá vždy smeruje k jeho duchovnému prebudeniu a k bytostnej (fyzickej aj duchovnej) úplnosti.

Klasifikáciu svetského zámku vyjadríme v nasledujúcej schéme:

Čarovný zámok

V rámci naratívneho priestoru je mikrokozmos čarovného zámku súčasťou nadprirodzeného sveta alebo ho ako samostatne fungujúci makrokozmos priamo zhmotňuje. Čarovné zámky najčastejšie ukrývajú zakliatu pannu alebo vzácny poklad, ktoré stráži démonický škodca a ktoré sa hrdina snaží pomocou svojej odvahy a šikovnosti získať. Aj preto sa čarovné zámky, často vystavané v odľahlých krajinách a postavené z netradičných materiálov, matricovo zobrazujú v invariantnej sujetovej osnove príbehov z rozprávkových typov patriacich do kategórie 300 – 399 Nadprirodzené dobrodružstvá (Supernatural Adversaries), nie sú však ojedinelé ani v iných motivických čarovných látkach.

Z hľadiska vertikálneho kozmologického členenia mytologicko-rozprávkového univerza môže byť čarovný zámok lokalizovaný v:

- hornom svete: napr. vo vzduchu (srbská rozprávka *O čardaku, ktorý nebol ani na zemi, ani na nebi* /ATU 301/), na strome (slovenská rozprávka *Slnecový kôň* /ATU 301/),
- pozemskom svete: napr. v začarovanom lese (slovenská rozprávka *Zlatovláska* /ATU 310 a 707/),

– dolnom svete: napr. v pekle (slovenská rozprávka *Lomidrevo alebo Valibuk* /ATU 301/), pod zemou (ukrajinská rozprávka *Ach* /ATU 325/), na dne mora (ruská rozprávka *Vodný cár a Jelena Premúdra* /ATU 313/).

Divotvornú auru zámku často umocňuje neobvyklý a vzácny stavebný materiál. Napríklad v slovenskej rozprávke *Lubka a Kovovlad* (ATU 407) je podzemný zámok postavený z kryštálu, v slovenskej rozprávke *Škrupinový zámok* (ATU 530) je zámok v pustatine postavený z vaječných škrupiniek, v ruskej rozprávke *O guslarovi Sadkovi a cárovi vodníkov* stojí na dne mora palác z perál, jantáru a zlata (ATU 313).

Čarovný zámok je vždy lokalizovaný na izolovanom (opustenom), ťažko dostupnom mieste a protagonista musí absolvovať nebezpečnú púť, aby sa k nemu dostal. Významnú rolu pri hrdinovom dobývaní čarovného zámku zohráva priestor hranice (napr. most, rebrík, temný les, vodná plocha), ktorá zámok oddeľuje od sveta obyčajných ľudských postáv.⁹ Hraničné priechody sú v mytologicko-rozprávkových predstavách často z netradičného, nebezpečného alebo ťažko schodného materiálu/terénu, čo poukazuje na náročnosť hrdinovej iniciačnej cesty a s tým súvisiaceho metafyzického poznania (Eliade 2017: 408–412). Podľa českej literárnej teoretičky Daniely Hodrovej patrí prekročenie hranice k tzv. predbežným skúškam (Hodrová 2014: 72). V metaforicko-symbolickom výklade sa čarovný zámok – ako mystická architektúra duše, stáva tajomným miestom hrdinovho zasvätenia: mohutná, uzavretá stavba chránená zdanlivo nepreniknuteľnou hranicou a temnými strážcami znázorňuje hrdinovu náročnú cestu k dosiahnutiu duševnej zrelosti (Hodrová 2014: 81). To súhlasí s Proppovým tvrdením, že rôzne tajuplné a ťažko dostupné kráľovstvá (zámky) z netradičného materiálu predstavujú osobitý imagen analogický k záhrobiu, v ktorom hrdina prežíva svoju iniciáciu (Propp 1999: 185). Napríklad v slovenskej rozprávke *Traja zhavranení bratia* (ATU 451) sa zakliati bratia-havransy ukrývajú v sklenenom zámku, ktorý visí vo vzduchu a nemá žiadne dvere ani schody. Aby sa hrdinka dostala do zámku, postaví si rebrík z vtáčích kostičiek a vlezie oknom. V srbskej rozprávke *O čardaku, ktorý nebol ani na zemi, ani na nebi* (ATU 301) hrdina vystrieľa svoje šípy do tvaru rebríka a vylezie po ňom do vzdušného zámku, aby zachránil princeznu pred drakom. V ruskej rozprávke *O nesmrteľnom Kaščejevovi* (ATU 302) hrdina musí prejsť cez deväť hôr, deväť lesov a deväť riek, aby sa dostal do vzácneho zámku z bieleho kameňa a zlatou kopolou.

V priestoroch čarovného zámku čakajú na hrdinu rôzne typy iniciačných úloh:

- fyzicky náročné (vyrúbať stromy, bojovať s démonickými bytosťami, upratovať atď.),
- duševne náročné (dodržať sľub mlčanlivosti, odpovedať na otázku/hádanku, identifikovať vyvolenú pannu atď.).

⁹ Viac k tomu pozri Gábor (2015: 116–131).

Například v slovenskej rozprávke *Tri stromy* (ATU 313) musí hrdina v areáli čarovného zámku zoŕať počas troch mesiacov tri stromy z dreva tvrdého ako kameň. Počas ďalších troch mesiacov musí zoŕaté drevo narúbať, nanosiť ho na kopy a zapáliť vatru. Vtedy zo zámku vylezú príšery, ktoré má hrdina bičováním zahnať do ničivého ohňa. Obdobný motív nachádzame v slovenskej rozprávke *Šurina pán kráľ a Otolienka* (ATU 313). Hrdina musí v areály zámku okopať pole, nasadiť tam ovocné stromy a zariadiť, aby mali do ďalšieho rána plody. V srbskej rozprávke *Stojša a Mladen* (ATU 301) sa v hrdina úspešne pasuje s drakom v jeho zámku. V inej slovenskej rozprávke *Dobrý strelec* (ATU 300) hrdina porazí v zámku draka a neskôr zastrelí démonického čierneho psa, ktorý behá po zámockých chodbách. Drak, čierny pes a iní škodcovia obývajúci zámok, symbolizujú nebezpečenstvo a smrť, ktorú musí hrdina prekonať. Najmä pes je úzko prepojený s posmrtným životom a spolu s inými dravými šelmami vyvoláva negatívne konotácie (Čeh Steger 2009: 137). S druhým typom úloh, ktoré si vyžadujú hrdinov um, trpezlivosť a sústredenosť, sa stretávame zriedkavejšie. Napríklad v slovenskej rozprávke *O veternom kráľovi* (ATU 301) musí hrdina v zámku veterného kráľa rozoznať medzi dvanástimi totožnými devami svoju sestru.

Hodrová nazýva zámok v područí temných kúziel, v ktorom hrdina podstupuje fyzicky i duševne náročné úlohy, ako *zhubný zámok*, resp. *zámok hrôzy*. Podľa nej ide o priestor blúdiacich duší, mystickej smrti, smrti tela (hmoty, matérie) a predstavuje variant zostupu do podsvetia (Hodrová 2014: 92). Jadro kúzelného zámku často zhmotňuje *iniciačná izba/komnata*, ktorá sa počas deja stáva tajomným miestom hrdinovho obradu, resp. javiskom jeho iniciácie (Hodrová 2014: 92). Hrdina v tajomnej komnate nachádza začarované postavy (zväčša princezné-panny) alebo démonických škodcov (drak, striga, čiernokňažník), zriedkavo aj posteľ-rakvu, na ktorej strávi nepokojnú noc plnú fyzických a duševných útrap. Identifikačným znakom iniciačnej izby je často magická, pre čarovné sužety typická numerácia (stá/trinásta/dvanásta komnata atď.) alebo príznačný prívlastok „skrytá“, „nedobytná“, „zakázaná“ či „zapovedaná. Iniciačná izba vždy ukrýva niečo nadprirodzené, zakázané, existenčne šokujúce a strašidelné. Vstupom do nej hrdina mení svoj osud – odhaľuje tajomstvá života a smrti, čím zahajuje obdobie *ťažkých skúšok* (Propp), t. j. vlastný *iniciačný/individuálny proces* (Campbell, Propp, Jung). Napríklad v slovenskej rozprávke *Zlatovláska* (ATU 310 a 707) protagonistka neposlúchne zákaz Čiernej paničky a otvorí stú komnatu. V izbe uvidí dvanásť zakliatych ľudí sedieť za stolom a trinásteho stáť za dverami. Ten ju zaprisaháva, aby Čiernej paničke ani pod hrozbou smrti nevyzradila, čo v komnate videla. Čierna panička prenasleduje a tyranizuje hrdinku (ohrozuje na živote jej deti a intriguje aj jej smrť), no Zlatovláska napriek tomu nič nevyzradí. V závere sužetu vďaka svojej mlčanlivosti a statočnosti vyslobodí zakliatych ľudí uväznených v tej komnate. V ruskej rozprávke *Marja-Kráska dlhovlasá a Ivanuško* (ATU 301) otvorí cárovič Ivan v paláci svojej milej, ktorá má nadprirodzený pôvod, zakázanú komnatu Tá je v skutočnosti tajným väzením nebezpečného

černokňažníka Kosteja Nesmrteľného. Škodca oklame naivného hrdinu a s jeho pomocou získava slobodu. Pri úteku z väzenia unesie Ivanovu milú a cárovič podstupuje nebezpečné skúšky, aby ju získal späť. Rovnaký motív nachádzame v chorvátskej rozprávke *Kráľovic a víla* (ATU 301). Kráľovič sa ožení s vílou a šťastne prebýva v jej zámku. Jedného dňa však napriek výslovnému zákazu víly otvorí zapovedanú komnatu, v ktorej je uväznení démonický čarodejník. Hrdina mu vo svojej naivite pomôže na slobodu a on unesie jeho milú. Obdobou tajomnej miestnosti je aj komnata zo slovenskej rozprávky *Kinkaš Martinko* (ATU 500). Chudobná vdova nahovorí kráľovi, že jej dcéra – v skutočnosti veľmi lenivá, dokáže priasť z obyčajného konope zlaté nite. Kráľ dievčinu od matky kúpi, privedie ju do svojho paláca a zamkne v komnate s vretenom a praslicou. Dievčinin nárek privolá tajomnú bytosť, ktorá sa ponúkne, že zlaté nite upradie namiesto nej. V skutočnosti však ide o škodcu s démonickými úmyslami. Škriatok dáva hrdinke podmienku: ak neuhádne do troch dní jeho meno, musí si ho vziať za muža. Tajomná komnata, ktorá v sebe ukrýva posteľ smrti (rakvu) sa objavuje napr. v slovenskej rozprávke *Neboj sa* (ATU 307). Hrdina musí na lôžku po tri noci prečkať mučenie a nevydať pri tom ani hlások. V slovinskej verzii ATU 307 *O mládencovi, ktorý by rád spoznal strach* sa hrdina dostane do zakliateho zámku, kde sa stretne s obrom. Obor mu prikazuje otvoriť zamknutú komnatu v zámku, ale hrdina ho nepočúvne a núti obra, aby ju otvoril sám. Obor napokon komnatu otvorí a prezradí hrdinovi, že sa kedysi zle správal ku svojim poddaným, preto bol zakliaty na obra. Odkliať ho mohol len človek, ktorý ho donúti otvoriť zamknutú komnatu. Obor napokon daruje hrdinovi za pomoc časť majetku z tajomnej komnaty a kráľovstvo.

V mnohých príbehoch sa môže smrtonosná aura zhubného, hrôzostrašného zámku rozplynúť potom, ako hrdina splní nebezpečné úlohy a vyslobodí zakliate postavy. Po odkliatí zámok opäť nadobúda svetskú podstatu a stáva sa symbolom hrdinovej odmeny za jeho preukázanú odvahu. Napríklad v slovenskej rozprávke *Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná* (ATU 400) sa v tajomnej miestnosti nachádza kráľovná, ktorá tristo rokov čaká na hrdinu Mateja. Ten musí kráľovnej zoŕať hlavu, aby ju i celý jej zámok vyslobodil z prekliatia. Matej úspešne zloží všetky skúšky a stáva sa kráľom. Motív odkliateho zámku je pevnou súčasťou invariantnej sujetovej osnovy redakcie 425C Kráska a zviera, ktorá patrí do komplexného a celosvetovo rozšíreného rozprávkového typu ATU 425 Muž, ktorý zmizne a ktorého hľadá jeho žena (The Search for the Lost Husband). V tomto type príbehov je odkliatie zámku podmienené vyslobodením mužskej postavy zo zvieracej (najčastejšie medvedej) podoby (napr. slovenské rozprávky *Róza Krásna*, *Trojtuža*, *Ružový puk*).

Záver

V predkladanom príspevku sme analyzovali semému „zámku“ v slovanských čarovných rozprávkach. Zámok v naratívnom univerze vždy predstavuje osobitý

a význačný topos/archetyp, ktorý je neodmysliteľnou súčasťou *hrdinovej cesty* (Campbell), resp. procesu jeho *iniciácie* (Propp, Hodrová) či *individualizácie* (Jung, Hollis, Bettelheim).

Podstatný rozdiel medzi svetským a čarovným zámkom je jeho lokalizácia v topografickej štruktúre príslušného fikčného univerza. Z tohto elementárneho hľadiska môže zámky rozdeliť na svetské alebo čarovné.

Na podloží binaritných opozitných kategórií modelujúcich makrokompozíciu príslušného naratívneho sveta (*svoje – cudzie, blízke – ďaleké, známe – neznáme, bezpečné – nebezpečné* atp.), zastupuje svetský zámok, ktorý je umiestnený v ľudskom svete a osídlený prednostne ľudskými postavami, kategóriu profánneho, známeho, vlastného, blízkeho a bezpečného priestoru. V metaforickom kóde rozprávkových sujetov sa svetské zámky spájajú so vznešeným statusom, blahobytom a luxusným životným štýlom. Symbolizujú pozemskú, hmotnú sféru, sú odrazom svetských potrieb a tela (matérie). V predloženom príspevku sme zistili, že v pozitívnom aspekte materialistickej symboliky predstavuje svetský zámok hrdinovu finálnu a zaslúženú odmenu/odplatu za absolvovanie náročných skúšok, ktoré alegorizujú hrdinov náročný *iniciačný/individuačný* proces. Získanie prepychového obydlija potvrdzuje hrdinovo nezvratné šťastie, preto je svetský zámok vo svojej pozitívnej symbolike vždy zobrazovaný v závere príslušného sujetu. Negatívny aspekt svetského zámku naopak odráža hrdinov prvotný stav prchavého pozemského (telesného a citového) naplnenia a avizuje blížiaci sa zásadný negatívny zvrät v jeho doterajšej fiktívnej existencii. Pôvodne známy, bezpečný a šťastný mikropriestor zámku sa totiž po objavení nedostatku a/alebo zásahom škodcu mení na miesto regresu, nebezpečné a život ohrozujúce územie, z ktorého hrdina dobrovoľne odchádza, potajme uniká alebo je z neho po mnohých útrapách perzekvovaný. Svetský zámok s negatívnou sémantikou je zvyčajne zobrazený v úvode alebo jadre sujetu a avizuje začiatok protagonistovej *hrdinskej cesty*, resp. počiatok procesu jeho *iniciácie/individualizácie*.

Čarovný zámok je oproti svetskému zámku lokalizovaný na izolovanom a tajomnom mieste, v *inom* (fantastickom) svete, kde vládnu nadprirodzené bytosti. Priestor čarovného zámku tak kontrastne zhmotňuje kategórie ďalekého, neznámeho, cudzieho, nebezpečného a sakrálneho/nadprirodzeného. Divotvornú auru zámku často umocňuje neobvyklý, resp. vzácny stavebný materiál a nutnosť hrdinového prechodu cez nebezpečnú hranicu (*limes*), ktorá zámok obklopuje. V samotnom priestore čarovného zámku potom čakajú na hrdinu rôzne typy iniciačných úloh – fyzicky alebo duševne náročné, ktoré Propp nazýva tzv. *ťažkými skúškami*. Čarovný zámok v sebe často ukrýva zapovedanú komnatu, ktorá predstavuje koncentrované nebezpečenstvo/tajomstvo (*tremendum*) a neraz sa stáva javiskom hrdinovej skúšky. Čarovný zámok sa spravidla objavuje v druhej polovici sujetu, najčastejšie vo finále. V mnohých príbehoch sa môže smrtonosná aura zhubného, hrôzostrašného zámku celkom rozplynúť potom, ako hrdina splní život ohrozujúce skúšky a vyslobodí zakliate postavy. Po odkliatí zámok opäť nadobúda svetskú podstatu a stáva sa symbolom hrdinovej finálnej odmeny za preukázanú odvahu.

LITERATÚRA

- Bruno BETTELHEIM, 2000: *Za tajemstvím pohádek. Proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Lidové noviny.
- Joseph CAMPBELL, 2000: *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Portál.
- Robert Ernst CURTIUS, 1998: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda.
- Jožica ČEH STEGER, 2014: Idilični prostori kot drugi prostori v pripovedni prozi Pavline Pajk. *Slavia Centralis* 7/1, 73–85.
- Mariana ČECHOVÁ, 2017: Arcinaratív/arcitext – tematický algoritmus – arcitextuálna tematólogia. *Litikon* 2/1, 278–282.
- –, 2019: *Ikonizácia pádu a vzostupu v arcinaratívoch popoluškinho typu*. Bratislava: Veda.
- –, 2016: *Osnovné tematické algoritmy v slovesnom umení (s intersemiotickými a interdisciplinárnymi presahmi)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Mariana ČECHOVÁ, Ľubomír PLESNÍK, 2016: *Tematické algoritmy a existenciálne stratégie v Oceáne príbehov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Nikola DANIŠOVÁ, 2021: Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch. *Tematologicko-kultúrne súvislosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Ľubomír DOLEŽEL, 2003: *Heterocosmica: Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum.
- Mircea ELIADE, 2004: *Obrazy a symboly*. Brno: Computer Press.
- Ľubomír GÁBOR, 2015: Formy, prejavy a mytologické aspekty hraníc v ľudovej rozprávke. *Slavica Slovaca* 50/2, 116–131.
- Daniela HODROVÁ, 1977: *Poetika miest: kapitoly z literárni tematólogie*. Jinočany: H&H.
- –, 2014: *Román zasväcení*. Praha: Malvern.
- Jurij LOTMAN, 1990: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran.
- Richard MÜLLER, Pavel ŠIDÁK, 2012: *Slovník novější literární teorie*. Praha: Academia.
- Vladimír Jakovlevič PROPP, 1999: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H&H.
- Jutka RUDAŠ, 2009: Literatura – kultura – (kon)tekst. *Slavia Centralis* 2/2, 193–200.
- Hans Jörg UTHER, 2011: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

CITOVANÉ LITERÁRNE PRAMENE

- Ach* (Ludmila ZILYNSKÁ, 1970: *Zlatý střevicek. Ukrajinské lidové pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)
- Ako kocúr oženil hlúpeho Kuzmu* [Jak kocour oženil hloupého Kuzmu] (Václav ČERNÝ, Michaela TVRDÍKOVÁ, Ivo VACULÍK, 1989: *O srdnatém střelci Andrejovi a jiné pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

Ako pastierik zabil draka (Želmíra GAŠPARÍKOVÁ, 1977: *Hop, čižmičky, sto mil!* Bratislava: Mladé letá.)

Braček a sestrička (Júlia STAJKOVÁ, 1983: *Drevený trón. Bulharské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Brat a sestra (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Kráľ času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Dobry strelec (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

Dvanásti bratia a trinásť sestra (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Kinkaš Martinko (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Kráľ času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Kráľovic a víla [Královic a víla] (Karel Jaromír ERBEN, 1916: *Chorvatské pohádky*. Pacov: Přemysl Plaček.)

Lomidrevo alebo Valibuk (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Lubka a Kovovlad (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017a: *Prostonárodné slovenské povesti*. 2. zv. Bratislava: Tatran.)

Marja-Kráska dlhovlasá a Ivanuško (Zdeňka PSŮTKOVÁ, 1984: *Kráska Nesmírná: ruské lidové pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Milutín [Milutín] (Karel Jaromír ERBEN, 1916: *Chorvatské pohádky*. Pacov: Přemysl Plaček.)

Myšacia bundička (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Nebojsa (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

O čardaku, ktorý nebol ani na zemi, ani na nebi [O čardaku, který nebyl ani na zemi, ani na nebi] (Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1959: *Srbské lidové pohádky*. Praha: Odeon.)

O dvanástich cárovičoch [O dvanácti carevičích] (Václav ČERNÝ, Michaela TVRDÍKOVÁ, Ivo VACULÍK, 1989: *O srdnatém střelci Andrejovi a jiné pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

O guslarovi Sadkovi a cárovi vodníkov [O guslaru Sadkovi a carovi vodníků] (Václav ČERNÝ, Michaela TVRDÍKOVÁ, Ivo VACULÍK, 1989: *O srdnatém střelci Andrejovi a jiné pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

O Ivanovi Bykovičovi [O Ivanu Bykovičovi] (Václav ČERNÝ, Michaela TVRDÍKOVÁ, Ivo VACULÍK, 1989: *O srdnatém střelci Andrejovi a jiné pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

O kráľovských synoch (Božena FILOVÁ, Viera GAŠPARÍKOVÁ, 2004: *Slovenské ľudové rozprávky*. 3. zv. Bratislava: Veda.)

O chudobnom človeku (Božena FILOVÁ, Viera GAŠPARÍKOVÁ, 2001: *Slovenské ľudové rozprávky*. 2. zv. Bratislava: Veda.)

O mačičke (Božena FILOVÁ, Viera GAŠPARÍKOVÁ, 2002: *Slovenské ľudové rozprávky*. 1. zv. Bratislava: Veda.)

O mládencovi, ktorý by rád spoznal strach [O mladeniču, ki bi rad strah poznal] (Blanka JAMI, 2016: *Slovenske ljudske pravljice*. Ljubljana: Genija.)

O mlynárovi a líške (Božena FILOVÁ, Viera GAŠPARÍKOVÁ, 2002: *Slovenské ľudové rozprávky*. 1. zv. Bratislava: Veda.)

O nesmrteľnom Kaščejevi [O nesmrteľném Kaščejevi] (Václav ČERNÝ, Michaela TVR-DÍKOVÁ, Ivo VACULÍK, 1989: *O srdnatém střelci Andrejovi a jiné pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

O Širokom, Dlhom a Žiarookom (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Král času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Stratený chlapec (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Král času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

O veternom kráľovi (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017a: *Prostonárodné slovenské povesti*. 2. zv. Bratislava: Tatran.)

O zakliatej sestre (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Král času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Princ a jeho čarodejný kôň (Pawoł NEDO, 1975: *Smolný Peter. Lužickosrbské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Róza Krásna (Božena FILOVÁ, Viera GAŠPARÍKOVÁ, 2001: *Slovenské ľudové rozprávky*. 2. zv. Bratislava: Veda.)

Slncový kôň (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

Soľ nad zlato (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

Stojša a Mladen [Stojša a Mladen] (Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1959: *Srbské lidové pohádky*. Praha: Odeon.)

Škrupinový zámok (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Šurina pán kráľ a Otolienska (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Král času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Ružový puk (Božena NĚMCOVÁ, 1965: *Král času: slovenské rozprávky*. Bratislava: Mladé letá.)

Traja zhavranení bratia (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

Tri stromy (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Trojruža (Pavol DOBŠINSKÝ, 2017b: *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. zv. Bratislava: Tatran.)

Vedma a slncova sestra [Vědma a Sluncova sestra] (František VYMAZAL, 1883: *Ruské národní pohádky. Ze sbírky A. I. Afanasjeva*. Brno: Tiskárna moravské akciové kněhtiskárny.)

Vlkolak (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

Vodný cár a Jelena Premúdra (Zdeňka PSŮTKOVÁ, 1984: *Krása Nesmírná: ruské lidové pohádky*. Praha: Lidové nakladatelství.)

Zlatá jabloň a devět pávic [Zlatá jabloň a devět pávic] (Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1959: *Srbské lidové pohádky*. Praha: Odeon.)

Zlatovláska (Pavol DOBŠINSKÝ, 2016: *Prostonárodné slovenské povesti*. 1. zv. Bratislava: Tatran.)

SEMANTEM GRAD V SLOVANSKIH PRAVLJICAH

V pravljicah poznamo dve vrsti gradov – profane in čarobne. Prva in bistvena razlika med njima je lokacija v topografski strukturi izmišljenega sveta. Na podlagi binarnih opozicijskih kategorij, ki modelirajo makrokompozicijo relevantnega pripovednega sveta (*lastno – tuje, blizu – daleč, znano – neznano, varno – nevarno* itd.), profani grad, ki se nahaja v človeškem svetu in ga naseljujejo predvsem človeške figure, predstavlja kategorijo znanega, lastnega, bližnjega in varnega prostora. Profani gradovi so v pravljicah povezani s plemiškim statusom, blaginjo in razkošnim življenjskim slogom. Simbolizirajo zemeljsko, materialno sfero, so odraz posvetnih potreb in telesa (materije). V pozitivnem smislu materialističnega simbolizma profani grad predstavlja zadnjo in zasluženo nagrado literarnega lika oz. maščevanje za prestane težke preizkušnje. Negativni vidik profanega gradu pa odraža začetno stanje minljive zemeljske (fizične in čustvene) izpolnjenosti literarnega lika in temeljnega negativnega preobrata v njegovem fiktivnem obstoju. Prvotno znan, varen in srečen mikroprostor gradu se po odkritju pomanjkljivosti in/ali po posegu negativnega lika spremeni v prostor regresije in v življenjsko nevarno območje, ki ga lik prostovoljno zapusti, na skrivaj pobegne ali pa je preganjan.

V nasprotju s profanim gradom se čarobni grad nahaja na izoliranem in skrivnostnem mestu, največkrat v drugem (čarobnem) svetu, kjer vladajo nadnaravna bitja. Predstavlja kategorije oddaljenega, neznanega, tujega, nevarnega in nadnaravnega. Čudežno avro gradu pogosto okrepijo nenavadni ali redki gradbeni materiali in prečkanje nevarne meje. V mnogih pravljicah se lahko smrtonosna avra pogubnega, grozljivega gradu razblini, potem ko junak prestane življenjsko nevarne preizkušnje in osvobodi zaklete like. Po prekletstvu grad ponovno pridobi svojo profano bistvo in postane simbol nagrade literarnega lika za pogum.

V svetu pravljic in magičnih zgodb grad predstavlja pomemben topos, ki je sestavni del potovanja glavnega lika (Campbell) oz. njegove iniciacije (Propp, Hodrová) ali procesa individualizacije (Jung, Bettelheim, Hollis).